

KNYGOS EKRANUOSE: ŠVEDIJOS ELEKTRONINIŲ KNYGŲ RINKOS ŽAIDĖJAI

Ineta Krauls-Ward | CILIP The Library and Information Association
7 Ridgmount Street, London,
WC1E 7AE Great Britain
El. paštas ineta.krauls@gmail.com

BERGSTRÖM, ANNIKA; HÖGLUND, LARS; MACEVICIUTE, ELENA; NILSSON, SKANS KERSTI; WALLIN, BIRGITTA; WILSON, THOMAS D. *BOOKS ON SCREENS: PLAYERS IN THE SWEDISH E-BOOK MARKET*. GÖTEBORG: NORDICOM, 2017. 238 P. ISBN 978-91-87957-69-7.

Pagal Švedijos mokslo tarybos finansuotų tyrimų, skirtų išsiaiškinti, koks yra skaitmeninimo poveikis visuomenei, programą 2012–2014 m. atlikta kompleksinė elektroninių knygų negausių kalbų rinkoje studija. Jos vykdytojai – Geteborgo ir Buroso universitetų mokslininkai Annika Bergström, Larsas Höglundas, Elena Macevičiūtė, Kersti Nilsson, Brigitta Wallin ir Thomas D. Wilsonas. Šalia įprastų tyrimo rezultatų aprobacijos formų (mokslinių publikacijų skelbimo, pranešimų pristatymo konferencijose ir kituose profesiniuose renginiuose) mokslininkai užsiėmė aktualios informacijos viešinimu socialiniuose tinkluose: rengė projekto tinklaraštį¹ ir elektroninį žurnalą² bei kartu su Kroatijos ir Lietuvos kolegomis atliko dalinius elektroninių knygų rinkos tyrimus³. Tokiomis priemonėmis jie siekė išeiti iš uždaro akademinės bendruomenės rato, skatino diskusijas apie elektronines knygas, populiarino jas kaip skaitmeninį raštingumą stiprinančias medijas. „Knygotyros“ skaitytojams pristatoma monografija „Knygos ekranuose: Švedijos elektroninių knygų rinkos žaidėjai“ (*Books on Screens: Players in the Swedish E-book Market*) yra svariausias šio ketverius metus trukusio projekto rezultatas, apibendrinantis teorinius

1 *The e-books research project*: funded by Vetenskapsrådet – the Swedish Research Council. [interaktyvus]. Gothenburg, Borås: Gothenburg University, Borås University. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://projectebooks.wordpress.com/>>.

2 WILSON, Tom; MACEVICIUTE, Elena. *News on E-books*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://flipboard.com/@ebooksinsweden/news-on-e-books-du77ors8z>>.

3 WILSON, Tom D.; MACEVICIUTE, Elena.

elektroninių knygų egzistavimo aspektus, jiems įtakos dariusius kultūros politikos bei teisės klausimus ir pagrindinių rinkos dalyvių (autorių, leidėjų, prekybininkų, bibliotekininkų ir skaitytojų) nuomonės tyrimų rezultatus.

Monografijos objektas – elektroninė knyga – nepaisant augančio susidomėjimo ir įtraukimo į medijų futurologijos diskusijas, išlieka itin efemeriškas, sunkiai į galutines išvadas ir apibendrinimus išspraudžiamas skaitmeninės kultūros fenomenas. Tradicinė popierinė knyga yra viena vėliausių iš analoginių medijų, tokių kaip garso ir vaizdo įrašai, įgijusių ir skaitmeninę savo formą. Leidinyje dažnai kartojamas teiginys apie tai, jog elektroninė knyga tebėra nuolat kintanti ir reikalaujanti nuolatinių mokslinių, kultūrinių, politinių, teisinių revizijų.

Vienas iš atlikto tyrimo sunkumų, su kuriuo autorių kolektyvas susidorojo itin korektiškai ir išmaniai, yra kompliktuotas oficialios išsamių, tikslų elektroninių knygų leidybos, pardavimo, prenumeratos, skaitymo ir kitų statistikos duomenų fiksavimas. Nesureguliuota statistinė apskaita – tik viena iš daugelio elektroninės knygos neapčiuopiamumo pasekmių. Siekdami panaikinti ketverių metų stebėtų elektroninės knygos rinkos rezultatų nevienareikšmiškumą, mokslininkai pritaikė dvitapį dalyvių apklausos modelį, sudarytą iš kiekybinio ir kokybinio anketinio tyrimo, suteikusių pakankamai duomenų gilesniam respondentų nuomonės pažinimui apklausiant juos interviu metodu antrajame etape⁴. Monografijoje tikslingai naudojama duomenų analizės vaizdinė medžiaga atskleidžia dinamiškus pokyčius net ir tokiu neilgu ketverių metų laikotarpiu, o tai darysi patvirtina, jog su elektronine knyga susijusių klausimų ratas turi išlikti mokslininkų nuolatinio stebėjimo objektu. Nors pristatomas projektas yra sėkmingai užbaigtas, kai kurios jo įkvėptos idėjos yra toliau įgyvendinamos Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto mokslininkų 2017–2018 m. vykdomame tyrime „Skaitmeninio skaitymo skatinimas kaip skaitmeninės atskirties mažinimo priemonė“⁵.

Lietuvos auditorijai „Knygos ekranuose“ bus itin aktualus leidinys ne tik dėl jau minėtų sąsajų su mūsų šalimi. Monografija leidžia analogijos būdu pažvelgti į specifines problemas, su kuriomis susiduria elektroninė knyga negausių kalbų rinkoje. Švedijos mokslininkai rezervuoti ir korektiškai pristatė savo patirtį Jungtinių Amerikos Valstijų, Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir kitų didesnių kalbų arealuose vykdytų tyrimų kontekste, lyginamuoju būdu vertino kitas mažesnių valstybių rinkas ir siekė išanalizuoti joms labiausiai įtaką darančius veiksnius.

Leidinio struktūra ir turinys nuosekliai veda skaitytoją nuo tyrimo metodologijos dėstymo pirmoje dalyje link elektroninės knygos kaip technologinio ir socialinio fenomeno pristatymo bei teorinės tyrimo sandaros kituose dvie-

juose skyriuose. Autoriai pasirinko tarpdisciplininę elektroninės knygos matymą pagrindžiantį teorijų ratą, kuriame įkomponuotos B. Winstono, E. M. Rogerso, G. Szulanskio ir kitų mokslininkų suformuluotos inovacijų sklaidos ir pritaikymo koncepcijos, P. Bourdieu kultūros sociologijos išvalgos, taip pat R. Bartheso semiotinis kūrinių ir teksto fenomenų vertinimas bei knygotyrinė istorinė R. Chartier perspektyva, pakelianti elektroninę knygą į kultūros fenomeno statusą.

Ketvirtame skyriuje autoriai gretina globalias ir vietinės įtakos el. knygų rinkai sąlygas. Elektroninė leidyba didžiosiose valstybėse (JAV, Kinijoje, Vokietijoje, Japonijoje, Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje) sudaro 60 proc. bendros pasaulinės statistikos dalį ir pasižymi kasmetiniu augimu. Negausių kalbų rinkose augimas yra kur kas lėtesnis ir nesiekia kai kuriose Europos valstybėse net vieno procento nuo visos leidybinės produkcijos. Nors didžiosios ir mažosios valstybės skiriasi kiekybiniais elektroninės leidybos rodikliais, kokybinės raiškos tendencijos yra gana panašios. Pasauliniu mastu pastebimas el. knygų leidybos koncentravimasis didelių leidyklų rankose. Šiuo metu pagrindiniai jų konkurentai yra skaitmeninėje terpėje savilaida užsiimančios autorios, elektroninių knygų prenumeratos paslaugas teikiančios internetinės kaupyklos ir skaitytojams nemokamą prieigą prie skaitmeninių išteklių siūlančios viešosios bibliotekos.

Kitoje monografijos dalyje diskutuojama kultūros politikos ir el. knygų teisinio reglamentavimo klausimais. Vienas iš pavojų, kurių kelia auganti skaitmeninės kultūros skvarba, yra nepatikima asmens duomenų apsauga ir privatumo užtikrinimo komplikuotumas skolinant elektronines knygas bibliotekose ar įsigyjant jas komercinių tiekėjų platformose. Skaitytojų asmeniniai duomenys, demografinės charakteristikos, skaitymo interesai yra vertingas šaltinis rengiant leidėjų ir platintojų rinkodaros strategijas ar bibliotekų fondų

Publishers' responses to the e-book phenomenon: survey results from three "small language" markets. *Information Research* [interaktyvus]. 2016, vol. 21, no. 4, December, paper 725. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.informationr.net/ir/21-4/paper725.html>>; GUDINAVIČIUS, Arūnas; ŠUMINAS, Andrius; MACEVIČIŪTĖ, Elena. E-book publishing in Lithuania: the publisher's perspective. *Information Research* [interaktyvus], 2015, vol. 20, no. 2, June, paper 672. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.informationr.net/ir/20-2/paper672.html#_WrbxoTMuBhE>.

4 Akademių bibliotekų tyrimo pirmasis etapas buvo atvejų analizė, kurią papildė anketinė apklausa. Viešųjų bibliotekų atstovų nuomonė įvertinta atlikus dvi anketines apklausas.

5 Skaitmeninio skaitymo skatinimas kaip skaitmeninės atskirties mažinimo priemonė. *Nacionaliniai projektai*. [interaktyvus]. Vilnius: Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, 2018. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.kf.vu.lt/projektai/nacionaliniai/2017-2018-skaitmeninio-skaitymo-skatinimas-kaip-skaitmenines-atskirties-mazinimo-priemone>>.

komplektavimo planus, tačiau, kaip rodo viešojoje erdvėje išskylančios informacijos konfidencialumo pažeidimo skandalai, šiai el. knygų platinimo problemai kartu su autorių teisių apsaugos dilemomis dar ne vienus metus bus ieškoma teisinės apsaugos sprendimų.

Svarbi aplinkybė vertinant elektroninių knygų raidą Švedijos visuomenėje yra šios šalies vykdoma valstybinė kultūros politika knygų gamybos, sklaidos, naudojimo ir išsaugojimo srityse. Kultūros ministerijos užsakymu reguliariai vykdomi išsamūs knygų raidos tyrimai, vėliau jais remiantis rengiami atitinkami teisiniai dokumentai, nacionalinės strategijos, inicijuojamos skaitymo, knyginės ir skaitmeninės kultūros skatinimo projektai, eksperimentinės programos ir kt. Tolesniuose skyriuose ne vieną kartą rinkos dalyvių nuomonės aprašymuose kelti el. knygų apmokestinimo politikos klausimai, tikėtina, Švedijoje ir kitose Europos Sąjungos (ES) valstybėse bus persvarstomi atsižvelgiant į 2017 m. Europos Parlamente priimto sprendimo sumažinti pridėtinės vertės mokesčio (PVM) dydį ir šiuo atžvilgiu traktuoti el. knygą ne kaip paslaugą, bet kaip tokį patį intelektinės veiklos produktą kaip spausdintinė knyga. Švedijoje el. knygoms taikomas visas 25 proc. PVM dydis, o popierinės knygos apmokestintos 6 proc. PVM. Toks ryškus kainų skirtumas ir kai kuriose kitose Europos valstybėse stabdo el. knygų sklaidą visuomenėje, daro jas mažiau ekonomiškai patrauklias vartotojams.

Švedijos elektroninių knygų rinkos dalyvių nuomonės tyrimų apibendrinimas pateikiamas šešiuose monografijos skyriuose, laikantis knygos egzistavimo ciklo eiliškumo, ir pradedamas nuo autorių pasisakymų apie elektronines knygas. Švedijos rašytojų sąjungos narių požiūris į šiuolaikinės leidybos situaciją tirtas dviem pusiau struktūruotų interviu bangomis, o gauta informacija tematiškai išanalizuota išskiriant nuomones apie el. knygas, rinkodaros ir platinimo, teisinių, ekonominių, politinių aspektų, skaitymo ir rašymo bei el. knygų ateities perspektyvų sritis. Padarytos išvados, jog turintys patirtį autoriai teigiamai vertina platesnes el. knygų sklaidos galimybes ir prieigą prie didesnės skaitytojų auditorijos, o elektroninės savilaidos suteikiama laisvė ir kontrolė ypač patraukli kūrybinę karjerą pradedantiems rašytojams.

Analizuodami leidėjų nuomonę mokslininkai susikoncentravo į elektroninių knygų raidą skatinančių ir stabdančių veiksnių nustatymą. Gauti rezultatai parodė prieštarinę respondentų požiūrį į tai, kas lemia el. knygų populiarumą ir nuosmukį. Pavyzdžiui, viešosios bibliotekos traktuojamos kaip svarbiausia el. knygų įsigijimo rinka ir tuo pat metu vadinama komerciškai sėkmingos leidyklų veiklos barjeru. Šioje monografijos dalyje apibendrinama diskusija apie vidines ir išorines el. knygos leidybos prielaidas. Leidyklų atstovų svarstymai

ilustruojami tiesioginėmis citatomis, kuriose kalbama apie tokius reikšmingus veiksmus kaip egzistuojančią atskirtį tarp mažųjų ir didžiųjų leidyklų, leidėjų komercinį suinteresuotumą investuoti į spausdintinę knygą, per didelę el. knygų apmokestinimą, technologinius iššūkius, konkurenciją su kitomis medijomis ir laisvalaikio formomis, knygų prekybos įmonių veiklos pasikeitimus. Leidėjų ir rašytojų nuomonės iš dalies sutapo požiūriu į el. knygą kaip neįprastą, su tradicine knyga negalinčią konkuruoti medijos formą. Vis dėlto respondentai išvelgia elektroninės knygos potencialą ateityje, atėjus naujos kartos atstovams, kurie nebus suvaržyti naudojimosi popierinėmis medijomis įpročių. Pagrindinės leidėjų rekomendacijos, padėsiančios įveikti sąstingį rinkoje: elektroninėms knygoms taikomo PVM dydžio sumažinimas, visoms pusėms priimtinos el. knygų išdavimo viešosiose bibliotekose tvarkos ir autorių teisių sureguliuojimas.

Prekybos srityje vykiantys tyrimo dalyviai atstovavo (fiziniais) knygynams, internetinėms kaupykloms ir el. knygų prenumeratą teikiančioms bendrovėms. Apklausos ir interviu metodais surinkti duomenys buvo analizuoti išskiriant verslo konkurencijos ir galimybių temas. Jų nuomonė apie viešąsias bibliotekas, kaip skaitymą visuomenėje skatinančias, bet kartu konkurenciją komercinės prekybos įstaigoms sudarančias institucijas, buvo tokia pat prieštaringa kaip ir leidėjų apklausos atveju.

Bibliotekų atstovų nuomonės tyrimas iš anksto tyrėjų buvo išskirtas į dvi specifinio bibliotekinio aptarnavimo sritis: viešųjų ir akademinų bibliotekų sektorius. Abu bibliotekų tipai vedami stipraus profesinio, etinio imperatyvo suteikti vartotojams prieigą prie įvairiais formatais ir formomis užfiksuotos informacijos, ypač jei tie formatai prieinamesni negalią turintiems asmenims (pavyzdžiui, garsinė el. knyga, padidinto šrifto el. knyga ir pan.). Tai viena iš priežasčių, kodėl bibliotekos laikosi nuoseklios politikos komplektuoti elektronines knygas nepaisant leidėjų ir prekybininkų reiškiamo skepsio dėl tokių knygų nepakankamo populiarumo visuomenėje. Viešosioms bibliotekoms skirtos tyrimo anketos platintos dviem etapais, papildžius ir patikslinus antrąkart siunčiamą klausimyną. Respondentų atsakymai išdėstyti pagal biudžeto, el. knygų skolinimo ir apribojimų, komplektavimo šaltinių, el. knygų valdymo, jų įsigijimą ir naudojimą skatinančių būdų bei galimybių ir problemų temines kategorijas. Bibliotekininkai pademonstravo suinteresuotumą skatinti el. knygų naudojimą tarp savo skaitytojų ir nurodė, jog skaitomumas Švedijos viešosiose bibliotekose iš tiesų pastaraisiais metais auga. Esminiai organizaciniai trukdžiai, apsunkinantys elektroninių knygų įsitvirtinimą šalia kitų bibliotekose komplektuojamų medijų, yra centralizuotos el. knygų talpyklos ir koordinuo-

jančios institucijos nebuvimas. Šį vaidmenį, viešųjų bibliotekų nuomone, galėtų atlikti nacionalinė biblioteka, kuri iki šiol nėra išreiškusi aktyvios pozicijos vartotojų aptarnavimo el. knygomis klausimu. El. knygų fondo komplektavimą ir valdymą viešosiose bibliotekose apsunkina leidyklų ir prekybininkų nustatyti įsigijimo apribojimai (bibliotekos įsigyja el. knygų naudojimo licenciją, t. y. jomis disponuoja tik laikinai).

Akademinėse bibliotekose vykdomas el. knygų išdavimas vartotojams jau turi tradicijas, susiformavusias mokslinės elektroninės periodikos ir visatekščių duomenų bazių srityje. Ne vienus metus Švedijos akademinės bibliotekos teikia pirmenybę elektroninio leidinio varianto įsigijimui, jei yra galimas toks pasirinkimas, ypač jei yra kalbama apie mokymo ir studijų procese naudojamą literatūrą. Tyrimo dalyviai pademonstravo pakankamas kompetencijas ir prielaidas el. knygų panaudos akademinėse bibliotekose tolesniam augimui, nurodant šiuo metu egzistuojančius trikdžius: tiekėjai riboja laisvą prieigą prie el. knygų, tokiu būdu apsaugodami savo finansinius interesus. Atvirosios prieigos šaltiniai padeda iš dalies spręsti šią problemą, taip pat kompensuoti el. knygų švedų kalba trūkumą.

Empirinė monografijoje pateikiamos tiriamosios medžiagos dalis užbaigiama el. knygų skaitytojų apklausos ir interviu rezultatais. Mokslininkai turėjo unikalią galimybę juos dominančius tyrimo klausimus įtraukti į Švedijos nacionalinės VNM (Visuomenė, Nuomonė, Medija) apklausos klausimyną, į kurią atsakė reprezentacinė šalies gyventojų dalis, atstovaujanti 16–85 m. amžiaus grupei. Gauti duomenys papildyti ir pagilinti individualių, grupinių ir telefoninių interviu metodais. Analizuojant respondentų atsakymus ir nuomonių įvairovę reikšmingos buvo įprastos demografinės charakteristikos: jų amžius ir lytis. El. knygų skaitytojai panašiomis proporcijomis yra moterys ir vyrai, tačiau moterys skaito kiek dažniau. Vidutinio ir vyresnio amžiaus (30–50 m. ir vyresnių nei 50 m. grupės) skaitytojai skiriasi el. knygų naudojimo preferencijomis nuo jaunimo (19–29 m. amžiaus grupė): pastarieji nurodė specifinių žanrų lektūrą išskirtinai skaitantys elektroniniu formatu, pripažino greito el. knygų įsigijimo ir patogumo skaityti privalumus. Visoms skaitytojų amžiaus grupėms buvo svarbus fizinio, emocinio kontakto su spausdintine knyga aspektas, pagrįstas kultūriniu įpročiu. Panašu, jog požiūris į elektroninę knygą kaip įprastą jos pavidalą bus būdingas tik ateinančioms skaitytojų kartoms.

Monografija parašyta įvairioms skaitytojų kategorijoms priimtiniu stiliumi, patraukli medijų ir informacijos specialistams, studentams, visiems besidomintiems skaitmenine ir knygine kultūra. Leidinyje gausu akademines diskusijas skatinančių ir naujus el. knygos raidos tyrimus įkvėpsiančių teiginių. Kiekviena

dalis pradedama dėstomos medžiagos pristatymu, esminių problemų išskyrimu, neperkrauta kiekybinių duomenų vertinimais, skaitytojams pateikiant reikšmingiausias tarpusavyje koreliuojančius rodiklius, kurie iliustruoja susipynusius el. knygos rinkos dalyvių santykius, leidybos, skaitymo ir kt. statistiką. Leidinio skyriai užbaigiami diskusiniais svarstymais ir apibendrinimu – tai padeda skaitytojui susiorientuoti ir itin pravers akademinio dėstymo ir nuolatinio mokymosi procese inicijuojant seminarus, praktinius užsiėmimus. Pabaigoje pateikiamas išsamus naujausios tyrime naudotos literatūros, aktualių ES ir Švedijos teisės bei oficialių dokumentų sąrašas. Leidinys „Knygos ekranuose“ spausdintine ir elektronine (EPUB, PDF) forma laisvai prieinamas *Nordicom* (Šiaurės šalių medijų ir komunikacijos tyrimų informacijos centras) interneto svetainėje <http://www.nordicom.gu.se/en/publikationer/books-screens>.

Literatūra

1. BERGSTRÖM, Annika; HÖGLUND, Lars; MACEVICIUTE, Elena; NILSSON, Skans Kersti; WALLIN, Birgitta; WILSON, Thomas D. *Books on screens: players in the swedish e-book market*. Göteborg: Nordicom, 2017. 238 P. ISBN: 978-91-87957-69-7.
2. GUDINAVIČIUS, Arūnas; ŠUMINAS, Andrius, MACEVIČIŪTĖ, Elena. E-book publishing in Lithuania: the publisher's perspective. *Information Research* [interaktyvus]. 2015, vol. 20, no. 2, June, paper 672. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.informationr.net/ir/20-2/paper672.html#.WrboxTMuBhE>>.
3. WILSON, Tom; MACEVICIUTE, Elena. News on E-books. [interaktyvus]. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://flipboard.com/@ebooksinsweden/news-on-e-books-du77ors8z>>.
4. WILSON, Tom D.; MACEVICIUTE, Elena. Publishers' responses to the e-book phenomenon: survey results from three "small language" markets. *Information Research* [interaktyvus]. 2016, vol. 21, no. 4, December, paper 725. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.informationr.net/ir/21-4/paper725.html>>.
5. *The e-books research project*: funded by Vetenskapsrådet – the Swedish Research Council. [interaktyvus]. Gothenburg, Borås: Gothenburg University, Borås University. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<https://projectebooks.wordpress.com/>>.
6. *Skaitmeninio skaitymo skatinimas kaip skaitmeninės atskirties mažinimo priemonė*. Nacionaliniai projektai. [interaktyvus]. Vilnius: Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, 2018. [žiūrėta 2018 m. kovo 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.kf.vu.lt/projektai/nacionaliniai/2017-2018-skaitmeninio-skaitymo-skatinimas-kaip-skaitmenines-atskirties-mazinimo-priemone>>.

Įteikta 2018 m. kovo 27 d.